

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ 2014

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΓΝΩΣΤΟ

A1. Επομένως, ούτε εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν οι αρετές μέσα μας, αλλά έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και να γινόμαστε τέλειοι με τον εθισμό.

Ακόμα, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών τα οποία έχουμε από τη φύση μας και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που φαίνεται στις αισθήσεις μας· γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις (της όρασης και της ακοής), έχοντας δει πολλές φορές ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα έχοντάς τες κάναμε χρήση τους και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους· τις (ηθικές) αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει να κάνουμε, μαθαίνοντας τα, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οικοδόμοι γίνονται με το να χτίζουν σπίτια και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο λοιπόν κάνοντας δίκαιες πράξεις γινόμαστε δίκαιοι, κάνοντας σώφρονες πράξεις (γινόμαστε) σώφρονες, κάνοντας ανδρείες πράξεις (γινόμαστε) ανδρείοι.

B1. Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο μορφές αρετής: α) τη **διανοητική** και β) την **ηθική** («Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς»). Οι διανοητικές αρετές αφορούν τη διάνοια, το μυαλό του ανθρώπου και είναι π.χ. η σοφία, η σύνεση, η φρόνηση, η παρατηρητικότητα, η ευστροφία κ.α. Έχουν σχέση με το καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (το λόγον ἔχον). Οι ηθικές αρετές αφορούν το ἐπιθυμητικὸν (το μέρος της ψυχής που μετέχει στο καθαρά λογικό και στο ἄλογον μέρος) και είναι π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία κ.α. Και τα δύο είδη αρετής δεν προέρχονται από τη φύση. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των διανοητικών αρετών είναι ότι είναι μεταδόσιμες (έχουν γένεση και αύξηση), ενώ των ηθικών ότι είναι επίκτητες (προϋποθέτουν τη φυσική προδιάθεση του ανθρώπου να τις δεχτεί).

Η διανοητική αρετή γεννιέται, καλλιεργείται και αυξάνει κυρίως με τη συστηματική διδασκαλία, για να γίνει κτήμα εκείνου που τη διδάσκεται. («ἡ μὲν διανοητικὴ τό πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν»). Στο κείμενο αναφέρεται ότι η γένεση και η επαύξηση της διανοητικής αρετής οφείλονται κυρίως στη διδασκαλία, η οποία απαιτεί εμπειρία και χρόνο («διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου»). Η διατύπωση («τὸ πλεῖον») αφήνει να εννοηθεί ότι υπάρχει και άλλος (ή άλλοι) παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση των διανοητικών αρετών, οι

οποίοι όμως δεν αναφέρονται. Άρα, αφού οι διανοητικές αρετές οφείλονται κατά βάση στη διδασκαλία, την κύρια ευθύνη για τη μετάδοσή της την έχει η εκπαίδευση και οι φορείς της (κυρίως οι δάσκαλοι), πέρα από την ευθύνη που έχουν και άλλοι παράγοντες, ακόμη και το ίδιο το άτομο. Η διανοητική αρετή δεν ολοκληρώνεται ποτέ, είναι μια πορεία συνεχούς κατάκτησης της γνώσης, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης επιλέγει τη λέξη «αὔξησιν».

Σε αντίθεση με τη διανοητική αρετή η απόκτηση της ηθικής αρετής οφείλεται στον εθισμό (έθος), στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη («ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Και στον Πλάτωνα συναντάμε την ίδια διδασκαλία : «ἐμφύεται πᾶσι ... τὸ πᾶν ἦθος διὰ ἔθος». Λέει μάλιστα ο Πλάτωνας ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του. Για να στηρίξει εδώ ο Αριστοτέλης τη θέση ότι η ηθική αρετή αποκτάται με τον εθισμό, χρησιμοποιεί την ετυμολογική συγγένεια που έχει η λέξη ηθική με τη λέξη έθος («ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔσχηκεν μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους») (το ἦθος είναι ο εκτεταμένος τύπος της λέξης έθος). Έθος σημαίνει: συνήθεια, εθισμός, τρόπος συμπεριφοράς που παρατηρείται συχνά. Η ετυμολογική σύνδεση της λέξης «ηθική» με τη λέξη «έθος» δείχνει την πίστη του Αριστοτέλη πως οι λέξεις δεν είναι τυχαίες αλλά έχουν άμεση σχέση με τα πράγματα που προσδιορίζουν καθώς και το ότι στηρίζεται στην εμπειρία για να αποδείξει τη θέση του. Η ετυμολογική συγγένεια ηθικής – έθους δηλώνει και σημασιολογική συγγένεια (και μάλιστα με σχέση αιτίου – αποτελέσματος, γιατί το «έθος» (= συνήθεια, έθιμο) ως αίτιο οδηγεί στο «ἦθος» (= χαρακτήρας) που προκύπτει ως αποτέλεσμα) και υπονοεί ότι το βάρος για την κατάκτηση της αρετής αυτής μετατοπίζεται από το δάσκαλο στον ίδιο τον άνθρωπο (μαθητή), ο οποίος πρέπει συνεχώς, με θέληση και επιμονή, να ασκείται σ' αυτήν. Σ' αυτή την προσπάθεια φυσικά βοηθά τόσο η οικογένεια και το στενό περιβάλλον, όσο και η πολιτεία με τη συστηματική αγωγή αλλά και το έργο των νομοθετών. Η απόκτηση λοιπόν της αρετής δεν είναι θέμα απλής γνώσης, όπως υποστήριζε ο Σωκράτης.

B2. Αφού ο Αριστοτέλης διαπραγματεύτηκε το θέμα της προέλευσης (γένεσης) των ηθικών αρετών διατυπώνοντας και στηρίζοντας την άποψη ότι καμία από αυτές δεν είναι έμφυτη, αλλά προέρχονται από το έθος (συνήθεια) συνεχίζει τη θεμελίωση της παραπάνω θέσης με ένα ακόμη αποδεικτικό επιχείρημα («ἔτι.....»), χρησιμοποιώντας και εδώ παραδείγματα που δεν τα αντλεί όμως από τους νόμους της φύσης, αλλά από τις φυσιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου (από τις αισθήσεις).

Ξεκινά την ανάλυσή του από τις έμφυτες ιδιότητες που έχει ο άνθρωπος, τονίζοντας ότι αυτές πρώτα υπάρχουν μέσα μας ως «δυνάμεις» και ύστερα τις αναπτύσσουμε με τις ενέργειές μας. Σχετικά με τους όρους

«δύναμις» και «ενέργεια» αξίζει να τονιστεί η σημασία που έδινε ο Αριστοτέλης στις δύο αυτές έννοιες, τις οποίες συχνά χρησιμοποιεί αντιθετικά και οι οποίες αποτελούν τη βάση για το φιλοσοφικό του σύστημα. Με τον όρο δύναμις εννοείται η δυνατότητα που υπάρχει σ' ένα ον ή σ' ένα πράγμα για να γίνει κάτι ή να κάνει κάτι, ενώ με τον όρο ενέργεια εννοείται η υλοποίηση αυτής της δυνατότητας. Ο Αριστοτέλης θεωρεί λοιπόν ότι η ενέργεια έχει μεγαλύτερη αξία από τη δύναμη και αυτό γιατί η ενέργεια εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δύναμη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Με την αντίθεση («πρότερον – ύστερον») θέλει να τονίσει τη χρονολογική και όχι τη λογική και αξιολογική προτεραιότητα της δύναμης έναντι της ενέργειας σχετικά με όσα έχουμε εκ φύσεως, όπως π.χ. οι αισθήσεις.

Για να αποδείξει ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες αλλά αποκτώνται με την ηθική πράξη καταφεύγει στην αντίθεση ανάμεσα στο τι συμβαίνει στις αισθήσεις και τι στις αρετές. («ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται ..... τὰς δ' ἀρετᾶς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»). Υποστηρίζει ότι η δυνατότητα της όρασης και της ακοῆς υπάρχει εκ φύσεως και μετά πραγματώνεται άμεσα, χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός με την επανάληψη. Δηλαδή η όραση και η ακοή είναι πλήρως αναπτυγμένες, έτοιμες, και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με τη συχνή χρήση τους, βλέποντας ή ακούγοντας ξανά και ξανά. Προηγείται επομένως η ύπαρξη και ακολουθεί η ενέργεια, η χρησιμοποίησή τους, οι οπτικές δηλαδή και ακουστικές εμπειρίες. Όμως δε συμβαίνει το αντίθετο: να ασκηθούμε δηλαδή πρώτα πολλές φορές στο να βλέπουμε και με αυτή την άσκηση να αποκτήσουμε την ικανότητα της όρασης («ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον .... ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν»).

Σχετικά τώρα με τις ηθικές αρετές συμβαίνει το αντίθετο: προηγείται η ενέργεια (οι εμπειρίες, οι επαναλήψεις, η άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Με άλλα λόγια: ασκούμεστε πρώτα σε μιαν αρετή και ύστερα την αποκτούμε (π.χ. ενεργώντας συνεχώς με δίκαιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι).

Πάλι για να τεκμηριώσει την άποψή του αναφέρεται στις ανθρώπινες τέχνες, κάνοντας χρήση αναλογίας. Όπως για να αποκτήσει κάποιος την αρετή πρέπει να ασκηθεί σ' αυτή, έτσι και για να γίνει κάποιος τεχνίτης ή καλλιτέχνης, πρέπει να μάθει την τέχνη του και δεν αρκεί το φυσικό ταλέντο («τὰς δὲ ἀρετᾶς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»). Αναφέρεται συγκεκριμένα στην τέχνη της οικοδομικής και της κιθάρας. Η συνεχής εξάσκηση στο χτίσιμο των σπιτιῶν όπως και η εξάσκηση στο παίξιμο της κιθάρας καθιστούν κάποιον οικοδόμο και κιθαριστή αντίστοιχα. («οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί»). Ανάλογα αποκτούμε και τις ηθικές αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας

τελώντας τις αντίστοιχες πράξεις («οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες ..... τὰ ἀνδρείου»). Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για την απόδοση της αναλογίας είναι: ὥσπερ, οἶον, οὕτω, μαθόντες, ποιούντες, οἰκοδομοῦντες, καθαρίζοντες).

Συνοπτικά η πορεία του αποδεικτικού επιχειρήματος που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης εδώ θα μπορούσε να αποδοθεί ως εξής:

α) Όσα έχουμε εκ φύσεως (π.χ. αισθήσεις) λειτουργούν με αυτόν τον τρόπο: προηγείται η ύπαρξή τους (δύναμις) και ακολουθεί η ενέργεια, η χρήση τους.

β) Στην ηθική αρετή προηγείται η ενέργεια (εμπειρίες, επαναλήψεις, άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτησή της (δύναμις).

Συμπέρασμα: η ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθεί την πορεία εκείνων που υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

B3. «Πριν προχωρήσει στον ορισμό της αρετής ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση ..... να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε ηθικές και διανοητικές». Σελ. 152 -153 σχολικού βιβλίου

B4. οὔσης: περιουσία (ουσ.), ουσιώδης (επιθ.)

ἔσχηκε: σχήμα(ουσ.), σχετικός (επιθ.)

πεφυκότων: φύση (ουσ.), έμφυτος (επιθ.)

χρησάμενοι: κατάχρηση (ουσ.), χρηστικός (επιθ.)

μανθάνομεν: μαθητής (ουσ.), αμαθής (επιθ.)

Πρώτοι με την πρώτη!

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΑΓΝΩΣΤΟ

Γ1. Μετάφραση

Διότι νομίζω ότι εσείς δεν αγνοείτε (αυτό), ότι δηλαδή πολλά γεγονότα έχουν ήδη γίνει τέτοιου είδους, που αρχικά όλοι θεώρησαν ότι είναι συμφορές, και συμπόνεσαν αυτούς που (τα) υπέφεραν, έπειτα όμως κατάλαβαν ότι αυτά τα ίδια έχουν γίνει αιτία για τα μεγαλύτερα αγαθά. Και για ποιο λόγο πρέπει να λέω περισσότερα; Αλλά και τώρα οι πόλεις που πρωτοστατούν (κυριαρχούν), εννοώ δηλαδή (την πόλη) των Αθηναίων και των Θηβαίων, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε ότι δεν απέκτησαν μεγάλη δύναμη (ισχύ) από την ειρήνη, αλλά αφού δυστύχησαν από όσα συνέβησαν σε καιρό πολέμου πάλι ανασυντάχθηκαν, και από αυτά (θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε) ότι η μία έγινε ηγεμόνας (απέκτησε την ηγεμονία) των Ελλήνων, ενώ (ότι) η άλλη έχει γίνει τόσο μεγάλη την παρούσα στιγμή, όση κανείς ποτέ ως τώρα δεν περίμενε ότι θα γίνει: διότι η αναγνώριση και η δόξα (σπουδαιότητα) συνήθως προέρχονται όχι από την απραξία (ησυχία) αλλά από τους αγώνες.

Γ2.

ὕμᾱς: ἔ

πόρρω: πορρωτάτω

ἀγαθῶν: εὖ

αὐτάς: ὑμῶν αὐτῶν

ἡγεμόνα: ἡγεμόσι

οἶμαι: ᾤετο

ὑπέλαβον: ὑπειλήφθαι

τοῖς παθοῦσιν: τοῖς πεισομένοις

ἔγνωσαν: γνοίη

καταστᾶσιν: κατάστηθι

Γ3 α.

ὕμᾱς: υποκείμενο στο ειδικό απαρέμφατο ἀγνοεῖν (ετεροπροσωπία)

συμφοράς: κατηγορούμενο στο ἄς μέσω του συνδετικού εἶναι

τοῖς παθοῦσι(ν): επιθετική μετοχή, αντικείμενο στο ρήμα συνηχθῆσθαι

τί: αιτιατική της αιτίας στο δεῖ λέγειν

λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή, εξαρτάται από το ρήμα εὐροιμεν ἄν, αναφέρεται στο τάς πόλεις

ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο την μὲν μέσω της μετοχής καταστᾶσαν

Γ3 β. Πλάγιος λόγος

1ος τρόπος : « Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ γὰρ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν.»

2ος τρόπος: Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τὰς γὰρ ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν.

Πρώτοι με την πρώτη!